Текстове за комунизма в България

Смърт във ваканционния рай България, ГДР и опитите за бягство през българската граница

Konrad Adenauer Stiftung

Съдържание

4 | България като път за бягство

4 | Системата за гранична охрана в Народна Република България

6 | Сътрудничеството между източногерманското Министерство на държавната сигурност (МДС) и българското Министерство на вътрешните работи (МВР)

8 | Пътища и мотиви за бягство

10 | Смърт в България – как се стига до смъртоносните гранични инциденти в НРБ. Представяне на конкретни случаи.

14 | Речник

1. България като път за бягство

България – за германците от Изтока и Запада тази страна беше ваканционен рай от възникването на модерния масов туризъм в началото на 60-те години. Отпуската на Черно море и пословичното българско гостоприемство бяха ценени в двете части на Германия, на изток и на запад от Желязната заве са. Но именно този приятелски имидж на тогавашната Народна Република България подмами по времето на Желязната завеса хиляди граждани на ГДР да извършат бягство от страната си през България на Запад. Тези бегълци са предполагали, че границите на България са били не толкова модерни като екипираната с най-съвременна техника граница между ГДР и ГФР с нейните минни полета и автоматични устройства за стрелба. В най-лошия случай, по схващане на повечето бегълци, след приключване на ваканционния престой ще последва задържане. И в действителност преобладаващата част от тези хора са попадали в затвора. В началото те са били задържани в затворите на Народна Република България, а от средата на 60-те години са били екстрадирани и задържани в ГДР. Най-малко две години затвор са заплашвали „нарушителите на границата", както са били наричани те по тогавашния жаргон на Източния блок. В „тежки" случаи са били налагани и наказания лишаване от свобода за по-дълъг срок.

В тази статия първо ще документирам как е функционирала системата за гранична охрана в Народна Република България (1) и как се е осъществявало сътрудничеството между българското Министерство на вътрешните работи и Министерството за държавна сигурност в Източен Берлин по отношение на предотвратяването на опитите за бягство (2). След това ще представя най-съществените мотиви за бягство и основните маршрути за осъществяването му (3). В последната част на статията ще бъде разгледан въпроса как и защо се е стигнало до смъртоносните опити за бягство и как тези случаи са били „обработвани" от българските и източногерманските органи (4).

Снимка на морския бряг край река Резово, откъдето започва граничната зона.

2. Системата за гранична охрана в Народна Република България

Това, което липсва на българската система за гранична охрана като техническо съвършенство в сравнение с границата между ГДР и ГФР, се компенсира до голяма степен от географските особености, най-вече по южната граница с Турция и Гърция. Въпреки това след свалянето на монархията (1944 г.) българите затварят границата си с Турция, а най-късно през 1948 г. границата с Гърция. В средата на август 1946 г. след множество опити за бягство НРБ създава специални гранични войски, които – с изключение само на периода 1962 - 1972 г. – са били подчинени на българското Министерство на вътрешните работи и държавната сигурност (МВР). От началото на юли 1950 г. е затворена и границата с Югославия. В продължение на километри бегълците е трябвало да си пробиват път през забранени зони (гранични зони), докато стигнат до границата. Пътят дотам, най-вече по южната граница, минава често през непроходими храсталаци, в повечето случаи при непоносима жега, защото опитите за бягство, за които става дума тук, почти изключително са били осъществявани през лятото, както е видно от досиетата, обработвани в службата ГАУК (досиета, обработвани от Федералния орган, отговарящ за документите на Службата за държавна сигурност на бившата ГДР).

Според актуалните до момента сведения по българските граници не е имало нито мини, нито автоматични устройства за стрелба. Вместо това след прекосяване на граничната зона бегълците стигат до граничната бразда, оградена с висока три метра ограда. Преодоляването на това препятствие е било относително лесно. Някои бегълци го преодоляват с катерене, а други с ножица за бодлива тел. От документите на Държавна сигурност на ГДР знаем, че след преодоляване на граничните препятствия бегълците са мислели, че територията от другата страна на оградата вече е територията на съседната страна. Те са продължавали бягството си, оставяйки зад себе си граничните заграждения, обзети от мисълта, че вече са извън опасност. Преминаването

на граничните заграждения обаче задейства алармето устройство на най-близкия граничен пост. По оградата е протичал ток с ниско напрежение и е съществувала директна връзка с ръководството на съответния граничен район. Когато е била задействана алармата при гранични войски, ръководещият офицер на този граничен участък алармира граничния патрул от двама човека, които в мястото на подаване на алармения сигнал търсят следи и отцепват района. Едновременно с това се изпраща група от 4 човека с цел залавяне на т.нар. „нарушители на границата". Тази група е била въоръжена с Калашников АК 47 и е разполагала с високопроходим джип чешко производство. Обикновено един от войниците е бил водач на куче. Задачата на тежко въоръжената група, придружена от следово куче, е била да осуети опита за бягство при всички обстоятелства. Тук следва да изтъкнем една особеност на българската система за гранична охрана, която е била в тяхна полза - територията след граничната ограда също е била българска. От оградата до същинската държавна граница бегълците е трябвало да преодолеят още два километра. Отчасти това са непроходими местности, но също така и широки, открити равнини, които предлагат чудесни условия за стрелба. По сведения на множество бегълци в тази зона се е стреляло веднага, „на месо" и без предупреждение.

Наред с граничарите в системата за гранична охрана е било включено и населението от граничните райони. Това население, в преобладаващата си част селско, е било обект на интензивна пропаганда от страна на властниците по времето на режима на Живков с цел предотвратяване на опити за бягство. Тези хора са били част от т. нар. гранична охрана и с годините се превръщат в нещо като цивилни помагачи. Онези от тях, които не са искали да приемат изпълнението на такива задачи, са били изселвани от граничния район като „неблагонадеждни елементи".

Бегълците са „опасни престъпници", на които не бива да се оказва никаква помощ. Това е втълпявала държавната пропаганда на жителите на граничните зони . Който открие „нарушител на границата", е бил задължен веднага да уведоми съответното командване на българските гранични войски. Наред с държавните почести тези хора са получавали и материални награди в зависимост от значението, което са придавали компетентните органи на осуетения опит за бягство.

Повечето жертви на тези мерки са били българи. Определянето на точния им брой зависи от предаването за научна оценка на съхраняваните до преди няколко години във Военна болница София зад заключени врати педантично съставени доклади за аутопсия на лица, починали от неестествена смърт в граничните зони. До днес дори съществуването на тези документи, на които се натъкна авторът по време на проучванията си в България, не е потвърдено. По официални данни само през периода 1947 - 1951 година най-малко 172 българи са били застреляни при опит за бягство , въпреки че заповедта за стрелба е издадена за българските гранични войски едва през 1952 г. Други 339 български граждани са били застреляни по българските граници през периода 1961-1989 г. по данни на българския министър на отбраната след 10.11.1989 г. Димитър Луджев. Това са били вероятно в по-голямата си част съвсем млади хора, най-често мъже, но също жени и деца. По данни на българския армейски генерал Добри Джуров (1916 – 2002), който като министър на отбраната на НРБ в продължение на много години е бил отговорен за смъртоносните изстрели по тези хора, около 95 % от регистрираните 1.588 опити за бягство само през периода 1961/1962 г., са били извършени от членове на ДКМС („Димитровски комунистически младежки съюз ").

За големия брой жертви по българските граници допринася изглежда и обстоятелството, че войниците от гранични войски са били подлагани от режима в София на масивна идеологическа обработка. Те са били систематично фанатизирани и то както спрямо съседните страни, така и срещу Запада. Освен това системата за възнаграждаване при убийство на „нарушители на границата" също е дала ефект и, поне в определени случаи, както е изложено в четвъртата част на тази статия чрез конкретен пример от 1975 г., очевидно е представлявала допълнителен стимул за убиване на беззащитни бегълци . Дали, както са предполагали български правозащитници в началото на 90-те години, режимът в Източен Берлин чрез посолството на ГДР в София е участвал директно във възнаграждаването на български граничари при убийство на бегълци от Източна Германия, не може нито да се потвърди, нито

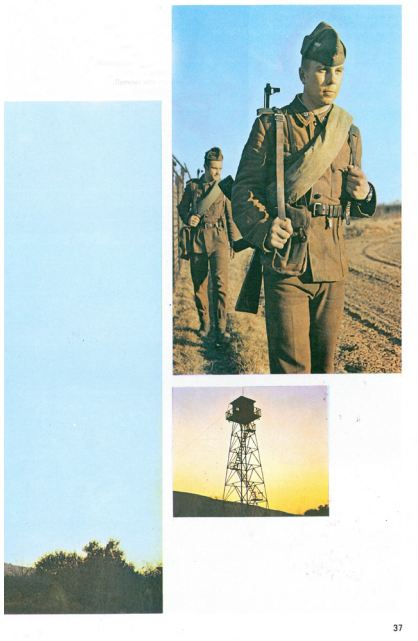

Наблюдателна вишка на границата с Гърция и граничари в пълно бойно снаряжение

да се изключи изцяло въз основа на известните досега документи.

В обобщение може да се каже, че границите на Народна Република България не са били толкова модерно оборудвани като границата между ГДР и ГФР, но чрез използването на граничари, гранична защита, състояща се от жители на граничните райони, и двойното осигуряване на граничната ограда (гранична зона 1 и гранична зона 2) са били охранявани много ефективно.

За разлика от Федерална република Германия отговорните за убийствата при опит за бягство членове на правителството не са изправени пред съда след промените в България. Нито дългогодишният държавен и партиен глава Тодор Живков (1911 – 1998), нито армейските генерали Джуров и Семерджиев са понесли правна отговорност за убийството на бегълци през границата. Дори генерал-полковник Димитър Стоянов (1928 – 1999), който над 15 години е бил министър на вътрешните работи и шеф на Държавна сигурност не е бил подложен на наказателно преследване за действията му в граничните райони, докато източногерманският му колега Ерих Милке, шеф на Щази, е осъден на лишаване от свобода, но не за убийствата при опит за бягство през Берлинската стена, а заради убийството на двама полицейски служители през 1931 г.

Статистиката, която прави Щефан Апелиус, за убийствата по българската граница през социализма е следната: убити на гръцката граница – 58,8%; убити на турската граница – 23,5%; убити на югославската граница – 17,7%

3. Сътрудничеството между източногерманското Министерство на държавната сигурност (МДС) и българското Министерство на вътрешните работи (МВР)

Колкото по-дълга е била преминаващата през Европа стена, толкова по-тясно и приятелско е било сътрудничеството между източногерманската Служба за държавна сигурност и сродната и българска служба. Там, където през ранните години около 1960 още е имало пролуки в Желязната завеса, Щази заедно с българското Министерство на вътрешните работи се е погрижила за едно ставащо все по-строго с течение на годините наблюдение на курортите с цел ранно предотвратяване на опити за бягство през границата. Необходимите за тази цел дейности са били извършвани от 1970 г. насам основно от сформираното Главно управление VI (граничен контрол, пътнически и туристически потоци) с активното съдействие на Главно управление II (контраразузнаване) и Главно управление X (международни отношения). Освен това с бягствата през българските граници са се занимавали още Главно управление IX (следствен орган) и Централната координационна група (ЦКГ). Връщането на заловени граждани на ГДР в Източен Берлин е било задължение на сътрудниците на Главно управление XIV (места за предварително задържане), които са използвали за тази цел собствени самолети на Министерството на държавната сигурност. Тези самолети са кацали седмица след седмица по време на летните месеци в София, Бургас и Варна, за да връщат задържаните бегълци под строга охрана в ГДР, където те са били изправяни пред съда.

Няма сигурни данни за общия брой опити за бягство през зелените граници или с помощта на професионални организации за подпомагане на бягство през границата. По оценка на автора за целия период от август 1961 до ноември 1989 г. е имало най-малко между 3000 и 4000 такива опити. Емпиричната оценка на станалите поименно известни на автора от проучвания на досиетата във Федералния орган отговарящ за документите на ЩАЗИ и политическия архив на Федералното министерството на външните работи повече от 1000 случая показва, че около три четвърти от бегълците са млади мъже, преобладаващо на възраст между 20 и 25 години. Тези млади хора изключително често са от Източен Берлин, Лайпциг и Дрезден и много рядко (в по-малко от 10% от случаите) са носили със себе си фалшиви паспорти. Повечето опити за бягство на източногерманци през България са ставали на гръцката граница (около 40 %), докато на границата с Турция и Югославия тези случаи са около 30 %. При проучването на известните досега по име германски жертви в тази част на удължената Берлинска стена показва, че 58,8 % от тях са загинали на гръцката граница (на границата с Югославия 23,5 %; на турската граница 17,7 %).

Макар че първите опити за бягство на граждани на ГДР през България са били извършени непосредствено след изграждането на Берлинската стена,

Министерството на държавната сигурност започва да провежда засилени мерки за систематична борба и ранно предотвратяване на опитите за бягство едва от средата на 60-те години. За целта МДС изпраща все повече щатни и нещатни служители в България. Малко след сформирането на работната група „Охрана на пътническите потоци" през 1964 г. се създава оперативна група към МДС със задача да контролира основните места, където граждани на ГДР прекарват отпуската си в България. Членовете на тази оперативна група са офицери от МДС, представящи се за цивилни граждани, които първоначално заедно с жените и децата си прекарват лятото най-вече на Черно море. Още от самото начало тези кадри са действали под прикритие като служители на Туристическо бюро на ГДР и служители на посолството на ГДР в София.

Колкото повече летовници в условията на развиващия се масов туризъм посещават българското Черноморие, толкова повече източногермански служители на сигурността и шпиони биват внедрявани в България. Нарастващият брой туристи естествено води до увеличаване на опитите за бягство, на което МДС реагира с основна модернизация на дейността си по наблюдение и проследяване („модел Несебър ", 1970 г.). В центъра на тази нова организация на дейността е Туристическото бюро на ГДР, чиито служители в България от този момент до падането на Берлинската стена са били вербувани в ГДР от сътрудници на VI ГУ и през зимата са били обучавани в тайните служби. Който е работил в България като представител на Туристическото бюро на ГДР през 70-те години без изключение е работил и като неофициален сътрудник на МДС. В някои случаи са били използвани и опитни офицери от МДС, които са били сътрудници на оперативната група към ГУ VI.

Освен това в България са действали и неофициални сътрудници на МДС, които първо са влизали в страната с туристически групи, а по-късно като индивидуални туристи и съгласувано с отговарящите за тях на място сътрудници на оперативната група обикновено са извършвали наблюдение на конкретни лица. В допълнение към тези неофициални сътрудници е имало и такива, които за по-дълъг период от време са действали в различни курортни центрове в България и за добра работа като „разузнавачи на МДС" са били предлагани след това за представители на Туристическо бюро на ГДР.

Значително по-трудна е оценката на ролята на Главно управление II (контраразузнаване) в Народна Република България. ГУ II е действало в България най-вече в сътрудничество с ГУ А с цел външно контраразузнаване. Пресечните точки между различните тайни служби във връзка с предотвратяването на бягство през границата трябва да се търсят в сферата на организираната помощ за бягство– на жаргона на ГДР „борба с престъпни банди за търговия с хора"– доколкото се предполага, че те са били във връзка със западните разузнавателни служби, които също са действали по българското Черноморие. Макар че още няма осигурен свободен достъп до западни досиета, например за тогавашните действия на Федералната разузнавателна служба в България, от досиетата, за които отговаря Федералният орган за съхранение на досиетата на ЩАЗИ, е видно, че и западногермански сътрудници на тайните служби са „работили" през 60-те и 70-те години в България като служители в туристически агенции . Към техните задачи спада ежедневното безплатно разпространение на западни печатни издания, които те са поставяли на видно място в кошчета за хартия и на други лесно достъпни места като градински пейки или парапети. По този начин туристите от ГДР на път за плажа сутрин са се снабдявали безплатно и незабелязано със забранените за тях вестници и списания. Ако турист от ГДР вземе незабелязано тези забранени издания и ги отнесе в хотелската си стая, най-късно на другата сутрин е можел да очаква, че те ще бъдат събрани и унищожени от представителите на Туристическото бюро на ГДР по поръчение на МДС при тайна проверка на стаята.

Значително по-малко сведения отколкото за дейността на МДС в България има за неговия партньор – българската Държавна сигурност. Това се дължи основно на обстоятелството, че в България до днес почти няма никакви документи за дейността на ДС при предотвратяване на опити за бягство през границата (гранични войски) и сътрудничеството и с МДС при наблюдението на туристи в курортите. По тази причина авторът е използвал български материали, които се намират в Германия. Проучването на досиетата във Федералния орган за съхранение на досиетата на ЩАЗИ, свързани с опити за бягство на граждани на ГДР през България показва, че за много от случаите съществуват оригинални

Инструктаж на граничарите

документи и преводи на документи, изготвени от българската Държавна сигурност, а в отделни случаи от българските гранични войски.

От началото на 60-те години западните медии многократно представят случаи на правещо впечатление наблюдение на туристи по Черноморието. В „Хамбургер Абендблат" е публикуван репортаж още преди изграждането на Берлинската стена, в който се посочва следното: „Чувствахме се непрекъснато следени. Дори и на плажа не ни изпускат от очи. (…) Вечер става още по-неприятно. (…) Непрекъснато ярки прожектори осветяват тъмната морска повърхност. Кораби с угасени светлини кръстосват морето, а в сенките на хотелите стоят милиционери с автомати." Това очевидно следене с годините непрекъснато отслабва, също и поради необходимостта от привличане на евтини западни туристи, които от средата на 60-те години заливат „Червената Ривиера" в България. Валутните приходи от туризъм са били важен, а с годините и неотменен източник на приходи за режима на Живков в София.

По-малко очевидното следене в никакъв случай не означава, че българското Министерство на вътрешните работи (МВР) се е оттеглило от наблюдението на туризма. То продължава. В много хотелски стаи по Черноморието са монтирани подслушвателни устройства. Българските преводачи, използвани от Балкантурист за нуждите на туристите през летния сезон, без изключение са били проучвани много подробно от българската Държавна сигурност. Техните лични данни са били предавани на компетентните служители на ЩАЗИ от Туристическо бюро на ГДР, така че българските преводачи най-късно от началото на 70-те години са попадали директно в описаните вече шпионски мрежи на МДС.

Инциденти с граждани на ГДР, станали без съдействието на сътрудници на ЩАЗИ, вероятно от началото на 70-те години са били докладвани директно и незабавно чрез централно координационно звено в българското МВР в централата на МДС на Норманенщрасе в Източен Берлин при посочване на всички лични данни. В началото данните са предавани на ГУ X (Международни отношения), а по-късно директно на новосъздадената Централна координационна група (ЦКГ) към МДС.

Граничен патрул в Родопите през зимата

Могат да се посочат конкретно само няколко ръководни сътрудници от българската Държавна сигурност, които са се занимавали пряко с източногермански бегълци и задържани западногермански помагачи. Един от тях е Иван Димитров, следовател в следствения отдел към Комитета за държавна сигурност на НРБ. В документите на Федералният орган за съхранение на досиетата на ЩАЗИ се откриват множество заповеди за образуване на наказателни производства и наказателно преследване и задържане под стража на граждани на ГДР, заловени при опит за бягство през границата. Те са били подписвани от Димитров, който поне до края на 60-те години, както е видно от документите, ги е разпитвал лично. По-късно тези задачи се поемат от специалисти по провеждане на разпити от ГУ IX (следствен орган) на МДС, както представя по-късно полковникът от ЩАЗИ Петер Пфюце своята версия за тези разпити в спомените си, публикувани през 2007 г. в „Edition Ost". Отговорността за предаването на източногерманските „нарушители на границата" на службите за сигурност на ГДР се носи от Главна прокуратура на Народна Република България. В средата на 60-те години за заповедите за предаване на тези лица е отговарял прокурор Димитър Ременов.

Хигиенните условия и храната в българските затвори са описани от очевидци, задържани при опити за бягство в България. Те единодушно ги определят като много лоши. Непрекъснато са извършвани брутални действия от страна на войници от гранични войски, както авторът успя да реконструира от проучвания на отделни случаи. За разлика от това говорещият безупречен немски софийски следовател Димитров се е държал учтиво и цивилизовано , напълно противоположно на действащите в България негови колеги от Източна Германия.

4. Пътища и мотиви за бягство

Когато говорим тук за „зелената граница" с Гърция, Югославия и Турция, нямаме предвид само сухопътната граница. През годините е имало редица случаи с

граждани на ГДР, които са се опитвали да стигнат през нощта до Турция с надуваема лодка по Черно море. Имало е опити за бягство със самоделни летателни апарати, опит за отвличане на самолет, успешни и неуспешни бягства, извършвани от професионални алпинисти, добре тренирани плувци или опити с фалшиви документи да се стигне до Истамбул с пътнически кораб или тайно да се попадне на борда на товарен кораб, пътуващ в посока Гърция или Турция. Наред с подробните проверки МДС и МВР използват в пристанищните градове освен щатни служители по сигурността все повече доносници, които тайно наблюдават не само корабите, но и съмнителните пристанищни заведения. При установен опит за бягство собствениците и екипажите на корабите е трябвало да очакват рестрикции от българските сили за сигурност.

Освен това през ваканционния сезон по различните ГКПП редовно са извършвани опити за бягство. Най-често съответните лица са носили фалшиви документи за самоличност и са се опитвали да преминат границата като пътници в автомобили на западни граждани, с влак или като пешеходци. Тези опити са предприемани най-често по време на натоварен трафик. В редки случаи са правени опити да се премине през граничната бариера с насилие. Подобни опити през 60-те години са завършвали понякога в град от куршуми, изстреляни от българските граничари, а поради укрепването на границите и по-доброто обучение на гранични войски през 70-те и 80-те години тези опити стават вече почти безнадеждни. При подобен опит една вечер късно през лятото на 1974 г. е застрелян от български граничари 21-годишния Еберхард Мелихар в близост до ГКПП Калотина. Той е бил свален с куршуми от своя мотоциклет. Въпреки интензивните проучвания авторът не успя да установи къде се намира гробът на Еберхард Мелихар в България. Вероятно тленните му останки са заровени някъде близо до ГКПП Калотина.

Описаните досега случаи на бягство и опити за бягство през зелената граница се свързват основно с представената вече тук група от млади граждани на ГДР, предимно мъже. В много случаи те не са имали помагачи или са били подкрепяни в изпълнението на плана си за бягство от членове на семейството, приятели или нерядко дори от случайни познати. През първите години след изграждането на Берлинската стена тези помагачи са били изправяни пред съда в България и са били изпращани в трудов лагер близо до Враца. След като в началото на 1967 г. медиите на тогавашната ГФР разпространяват подробна информация по тази тема, в България започват да освобождават западногермански помагачи малко след задържането им срещу заплащане на гаранция във висок размер и във валута, като преди това им конфискуват автомобила и притежаваните от тях други ценни вещи. Разбира се, ако не става дума за лица, които сътрудничат на професионални организации за подпомагане на бягство от ГДР (на жаргона на ГДР „банди за търговия с хора"). Тези хора през 60-те години са били екстрадирани в ГДР в нарушение на международното право. По-късно заловените западногермански помагачи са били съдени и задържани в България, но при необходимост са били транспортирани в ГДР за участие в разпити в МДС и като свидетели в зрелищни процеси пред Върховния съд на ГДР.

От края на 60-те години, но най-вече през 70-те и 80-те години все повече професионални организации за подпомагане на бягство през границата действат на територията на България. Това води до избор на нови маршрути за бягство. Наред с умело измислени тайници в леки и товарни автомобили през определен период бегълците са използвали истински западноберлински документи за самоличност, отчасти при самолетни полети или пътуване с влак. Съществуващите тогава поради специалния статут на съюзническите сили специални западноберлински документи за самоличност на определени източноевропейски граници, например при транзитно преминаване през Социалистическа Република Румъния, не са били проверявани толкова строго.

Предвид огромните разходи за подобни бягства, често подготвяни в продължение на месеци, основните клиенти на тези организации са били най-вече хора с висше образование. Предимно лекари и архитекти, които често се установяват на Запад с жените и децата си, са могли да си позволят да ползват услугите на такива организации, като ги заплащат благодарение на значително по-високите си доходи след установяване във ФРГ. Мотивите на тези хора наред с непоносимата политическа ситуация в ГДР често са били свързани

Граничар наблюдава граничната линия в широк периметър

с лошите възможности за заплащане и развитие на висококвалифицираните специалисти в „държавата на работниците и селяните" ГДР. Наред със свободата на словото и на пътуванията тези хора са очаквали не на последно място значително по-добри доходи.

Далеч не всички бегълци от ГДР, които са се опитвали да избягат на Запад през България, са имали на първо място политически мотиви, различни от общото недоволство от условията на живот в ГДР. Точно обратното – бегълците с политически интереси и опозиционни нагласи са използвали изключително рядко България като маршрут за бягство. Свободното пътуване и (поне в представите им) по-добрите доходи и възможности за развитие са играли много по-важна роля като мотиви за бягство. Тук при младите хора трябва да се прибавят честите случаи на конфликти с родителите или любовни връзки между хора от Изток и Запад, започнали от безобиден флирт през отпуската. Има случаи и на двойки, желаещи да избягат на Запад, които поради специфични обстоятелства в ГДР (напр. предишни връзки, конфликти с родителите и властите) не виждат повече бъдеще за себе си в страната.И накрая е имало и случаи на раздяла на влюбени поради изграждането на Берлинската стена (1961 г.). Тези хора непрекъснато са търсели пътища да си осигурят съвместно бъдеще на Запад.

Специално през 60-те, но и през 70-те години е имало опити за бягство от млади хора, чиито останали членове на семейството след „незаконно напускане на страната" вече живеят на Запад. Компетентните органи на ГДР не са предвиждали за такива хора възможност за събиране на семействата.

В групата на най-младите, които сами или заедно с приятели решават на избягат на Запад, много често става дума за хора, които се намират в решаващ период от живота си. Много млади мъже изобщо не искат да отбиват военната си служба в Националната народна армия (NVA) на ГДР или в Строителни войски. Тези млади хора често след завършване на училище или университет са били изправени пред ситуация, в която настойчиво си задават въпроса как си представят бъдещия си живот.

Такава е съдбата на много източногерманци, опитали да преминат южната българска граница по време на социализма. Снимката е от филма „Забравените. Смърт там, където други отиват в отпуск" на режисьорите Фрая Клир и Андреас Куно Рихтер

5. Смърт в България – как се стига до смъртоносните гранични инциденти в НРБ. Представяне на конкретни случаи.

Известните досега от досиетата случаи с граждани на ГДР, убити при опит за бягство на „продължението на Берлинската стена" в Народна Република България, поставят много въпроси. Става дума преди всичко за това как се е стигнало до смъртоносните рани на жертвите, документирани в докладите за извършена аутопсия. Действали ли са граничарите в рамките на тогава действащите български закони или беззащитните бегълци са загивали, след като са били задържани? По-различни са обстоятелствата по случая Пшера/Мюлер, който се е разиграл през лятото на 1967 г. на българско-турската граница. Един от двамата задържани остава жив с тежки наранявания. Неговото описание на събитията повдига редица въпроси.

На 12 август 1967 г. Гунтер Пшера (23) и Петер Мюлер минават през Дунава като туристи в България. Когато Мюлер и Пшера издигат палатката си в Приморско на Южното Черноморие, двамата младежи са твърдо решени да намерят път за бягство към Турция. Целта им е била да стигнат до шведското пристанище Гьотеборг, където живее чичото на Пшера. „Дълго мислихме как най-добре и най-сигурно да преминем границата", посочва по-късно Мюлер по време на разпита.

В четвъртък, 31 август 1967 г., бягството започва. Веднага след изгрев слънце двамата мъже прибират палатката си и натоварват багажа си на мотоциклета. Те не са носили много неща със себе си – малко храна, две бутилки вода, дрехи, документи и едно одеяло. Палатката и куфара си оставят в Приморско при случаен познат. Около 6 ч сутринта Пшера и Мюлер най-накрая потеглят. Минават през две малки села преди да излязат на шосе № 9 в посока ГКПП Малко Търново. Пътуването не трае много дълго. След около 40 км те скриват мотоциклета в канавката. Вече са близо до Босна, един от по-високите върхове в тази обрасла с гъсти гори средно висока планинска местност. Тук започва

забранената зона преди границата. Придвижването през гъстите храсталаци сигурно е било истинско мъчение, още повече, че двамата мъже е трябвало да се движат встрани от пътя, за да не срещнат граничен патрул. След около 10 часа път, някъде към 17 ч, Пшера и Мюлер стигат до един хълм, разположен над Еверенезово. Тогава в това село са живеели около 300 човека. То е било единственото по-голямо селище на българска територия, разположено непосредствено до границата. С бинокъла на Пшера двамата мъже виждат две наблюдателни кули и така разбират, че са съвсем близо до границата. Това, което не подозират, е, че децата, които играят в края на селото, не само са ги забелязали, но и веднага след това са изтичали при кмета и са издали двамата съмнителни чужденци. Васил Димитров (40), верен функционер на комунистическата партия, не се колебае нито минута и веднага се обажда по телефона на „граничната бригада". В тази местност често преди това е имало такива „гранични инциденти". Две години по-рано самият Васил Димитров е заловил сам един български „беглец" на брега на река Велека и след ожесточен побой го е предал на силите за сигурност.

Какво става след това може напълно да се възпроизведе от досиетата на българския „Комитет за държавна сигурност", които тогава са били изпратени на другарите от източноберлинското „Министерство на държавната сигурност ". Докато Мюлер и Пшера се придвижват внимателно към границата, в Еверенезово пристига камион с четирима тежко въоръжени граничари и куче. Те са били заведени от кмета и децата точно на мястото в края на селото, където са били забелязани Мюлер и Пшера. Когато кучето надушва следите, съдбата на двамата млади германци е била вече решена. На свечеряване те са си построили временен лагер в един пясъчник. „Междувременно стана много тъмно и решихме да изчакаме до следващата сутрин, за да се ориентираме по-добре в местността. Легнахме да спим." Те са се намирали на около 3 км от демаркационната линия и са спели дълбоко след изтощителния преход, без да подозират, че ги търсят. Малко след полунощ Петер Мюлер се събужда внезапно: „Изведнъж се появи едно куче, а след него войници." От около 5 м разстояние войниците откриват огън с автоматите си без предупреждение и стрелят по двамата сънени, лежащи на земята мъже. Когато свършват патроните, започват да ги бият с прикладите на оръжието си. За Гунтер Пшера всякаква помощ е била вече излишна, защото той умира още там на място. „Причина за смъртта – рани от огнестрелно оръжие в гърдите и в главата, разкъсване на лявата част на белия дроб и на черния дроб ", е посочено в „Смъртен акт № 10", съставен в намиращия се наблизо град Звездец, като за всеки случай е добавено „разстрелян при опит за преминаване на границата."

Граничното сигнално съоръжение обаче двамата германци изобщо не са видели. Петер Мюлер остава жив с тежки наранявания. След оздравяването му той е осъден в ГДР на лишаване от свобода като беглец през границата. Застреляният в съня му Гунтер Пшера е погребан в Бургас като „неизвестен източногермански гражданин", въпреки че властите и посолството на ГДР са познавали точно неговата самоличност.

Вечерта на 13 август 1975 г. Бригите фон Кистовски (27) и приятелят и Клаус Прауч (29) са били застреляни недалече от гръцката граница. Двойката е от Лайпциг. Пътували са с мотоциклет и преди това са прекарвали заедно отпуската си на Черно море. По сведения на български съдебен лекар, който по искане на автора преди няколко години прегледа докладите от аутопсията на двамата младежи, съхранявани във Военна болница София, по двата трупа е имало следи от над 20 (Бригите) респ. над 30 (Клаус) рани от изстрели. Тази картина сочи, че след задържането им двамата са били изправени до стената и убити от близко разстояние с автомати. Това се потвърждава и от мистериозното място на тяхната смърт – Артерия. Селище с подобно име не е имало и няма в България. Дали е ставало дума за името на гранична служба („застава")? От документите е видно, че онази вечер Клаус Прауч се е опитал да избяга от българските граничари с мотоциклета си. Сигурно е, че Бригите фон Кистовски и Клаус Прауч не са могли да видят граничните съоръжения, а камо ли да ги преминат. И те са били преследвани в забранената зона в близост до границата.

Родителите на двойката успяват през 1975 г. да издействат тленните останки на децата им да бъдат пренесени от едно гробище до София в градчето Холцвайсиг близо до Битерфелд. Като дългогодишен член на ГЕСП майката

Граничен патрул с куче

С помощта на тренирани кучета и коне граничарите имат огромно предимство пред бегълците

на младата жена има добри връзки в Източен Берлин и след набавяне на необходимите разрешителни и документи отива в българската столица, където освен с консула на ГДР се среща и с новоназначения посланик на ГДР Шмид.

В разговор с автора сестрата на Бригите си спомня за погребението на двойката в Холцвайсиг: „Това беше най-лошото нещо, което съм преживявала. Двата цинкови ковчега бяха докарани от Берлин в Холцвайсиг. Майка ми трябваше да подпише, че те няма да бъдат отваряни. Не мога да си спомня за самото погребение, което трая кратко, само помня, че през цялото време двата ковчега бяха положени в гробовете. Всички роднини присъстваха. Майка ми първа се доближи до ковчега, после аз. Погребенията на Бригите и Клаус бяха едно след друго. Майка ми не искаше да бъдат погребани заедно." Мащехата на Клаус, която живее в Западна Германия, не идва на погребението му. От разговори с роднини тя си спомня, че Службата за държавна сигурност на ГДР се е погрижила следите от погребението бързо да изчезнат: „Венецът, който изпратихме за погребението на Клаус, изчезна още следобед на същия ден." Преди това в селището е бил пуснат слух, че двойката е загинала при автомобилна катастрофа. Никой не е трябвало да научи истината.

26-годишният шлосер Франк Шахтшнайдер от Берлин-Кьопеник прекарва отпуската си през август 1988 г. на българското Черноморие. Български граничари го залавят на 19 август 1988 г. около 19:40 ч близо до Резово. Франк Шахтшнайдер изглежда вече е бил преминал граничното сигнално съоръжение, когато го открива патрул. Това, което се случва после, звучи куриозно. В едно досие на ЩАЗИ се посочва следното: „След като Шахтшнайдер преодолява електрическите заграждения и защитната полоса, той пропълзява под една ограда, висока около 3м. Граничарите преследват Шахтшнайдер с куче и дават предупредителни изстрели. При стрелбата кучето скача върху своя водач-граничар и му дръпва ръката надолу. По този начин Шахтшнайдер попада под изстрелите.Тежко раненият млад германец е откаран в болницата в пристанищния град Бургас".

Смяна на граничен патрул на границата

Едно военно дресирано следово куче, което се уплашва дотолкова от предупредителните изстрели, че ухапва по ръката своя водач? Още по-мистериозни стават събитията от този ден, когато хвърлим поглед в един класифициран като „строго секретен" доклад на българското Министерство на вътрешните работи (МВР) от 29 август 1988 г. относно инцидента. Там се твърди следното: „Съобщава се за сведение, че на 19.8.1988 г. около 19.30 ч на застава ‚Шупел' до Резово (Бургаски окръг) системата за защита на границата е дала аларма. Граничният отряд установява, че нарушителят на границата е прескочил [sic!] високата 2,50 м електрическа алармена инсталация, като е пропълзял под заграждението, високо 3 м. Установява се също, че млад мъж с къси панталони и пътна чанта, наметната на рамото, се приближава до границата и не реагира на заповед „стой". След това граничарите дават предупредителни изстрели във въздуха с автоматите си. Вместо да спре, нарушителят започва да тича по-бързо, като целта му е да се скрие в една падина, отдалечена на около 50 м, която води до морския бряг и се намира на 80-100 м разстояние от Турция. Войниците виждат как нарушителят изведнъж пада на пътя с главата на север и краката на юг."

По времето на изготвяне на този доклад Франк Шахтшнайдер е бил още жив, но умира от тежките си рани вечерта на 10 септември 1988 г. Тогава той все още се намира в болницата в Бургас. Според доклада от аутопсията обаче, до който майка му в Източен Берлин получава достъп след няколко месеца, по тялото на Шахтшнайдер не е имало следи от огнестрелни рани, а само „резка на дясното слепоочие ", разказа Бербел Шахтшнайдер на автора. По нейно мнение следовото куче не се е уплашило и изобщо не е било стреляно по Франк. Очевидно след залавянето му един от граничарите е ударил младия мъж с приклада на оръжието си по главата. От този удар той умира. Официалната версия на българските власти за смъртта на сина и е „несъстоятелна", смята Бербел Шахтшнайдер. Производството пред Военна прокуратура в Сливен за изясняване на причините за смъртта на Франк Шахтшнайдер обаче е прекратено по нареждане на заместник-военен прокурор капитан Пейчо Читов. На никой от поименно известните български граничари не е потърсена отговорност за случая, също и след падането на Живковия режим.

Докато гражданите на ГДР, които през 60-те години са загивали при опити за

бягство в Народна Република България в най-добрия случай са били погребвани на място, от документите е видно, че до 1975 г. тленните останки на тези хора са били заравяни директно на мястото на инцидента. За германските жертви тази практика може да се докаже за периода 1965 - 1974 г. Едва през 1975 г. тя е променена и посолството на ГДР сключва споразумение с България. Очевидно това е реакция на продължаващите с години протести на родителите на двама тийнейджъри от саксонския град Шварценберг, които през пролетта на 1966 г. са застреляни на гръцката граница. Техните родители са искали да узнаят къде точно са загинали децата им. Такива сведения обаче властите на ГДР не са могли да им дадат, тъй като очевидно е било невъзможно да се възпроизведе точното място, където са били застреляни двамата младежи. Единствено сигурно е, че те не са били погребани в гробище нито в България, нито в ГДР.

Най-късно след 1975 г. посолството на ГДР в София чрез консулския си отдел е било уведомявано за всички подобни случаи. В началото са извършвани нормални погребения на бегълците от ГДР в български гробища. Тленните останки на Бригите фон Кистовски и приятеля и Клаус Прауч след аутопсията във Военна болница София са били погребани първо в гробището на Бакърена фабрика близо до София. Тук намира последен покой и Вера Занднер, застреляна заедно с годеника си от Западна Германия. След като родителите упорито настояват за транспортирането на тленните останки на децата им в ГДР , след 1980 г. според документите, с които разполагаме към момента, вече не се създават пречки за транспортирането на труповете. Този начин на процедиране според силите на сигурността на ГДР е бил улеснен от обстоятелството, че в България е била отменена действащата дотогава забрана за изгаряне на трупове. На родителите на убитите до края на 80-те години млади хора при опит за бягство през България МДС е съобщавало, че при всички обстоятелства трябва да се съгласят с изгарянето на трупа, което се поставя като условие за транспортиране на тленните останки в ГДР. Тази процедура е била приложена например при Франк Шахтшнайдер, чиято урна няколко месеца след смъртта му е била най-накрая погребана на 9 ноември 1988 г. на едно протестантско гробище в източноберлинския квартал Кьопеник.

Дали някога ще узнаем колко германци, българи и хора от други националности са загубили живота си по българските граници при опити за бягство по времето на Желязната завеса? Това зависи основно от обстоятелството дали и кога водените педантично в продължения на десетилетия и съхранявани до преди няколко години под ключ протоколи от аутопсиите на тези хора във Военна болница София ще бъдат предоставени за научно изследване. Досега никой от българското правителство не е проявил интерес към този аспект от осмислянето на историята на комунистическата власт. Този факт нито е обезпокоителен, нито изненадващ. След краха на нацистката диктатура в Германия също трябваше да изминат 20 години, докато се започне сериозно осмисляне на собствената история.

За германските власти Гунтер Пшера, Бригите фон Кистовски, Клаус Прауч и Франк Шахтшнайдер до днес не са жертви на Берлинската стена, защото в съответните закони, приети след падането и, се изисква те да са загинали на германска територия. Но какви са тогава тези хора? „Това са хора, починали в чужбина. Аз не отговарям за такива случаи", отговори на въпрос на автора ръководителката на отдела, който отговаря за гробовете на жертвите, в градоустройствената администрация към Берлинския сенат.

В онези години обаче Берлинската стена не минава само през Германия, а през цяла Европа. Тя стига от Балтийско до Черно море.

Граничарите разполагат със специална телефонна връзка до заставите. Така при засичане на нарушител моментално се изпраща подкрепление от т.нар. мобилна група, която пресича пътя на бегълците

Речник

1 Stefan Appelius, Bulgarien – Europas Ferner Osten, Bonn 2006, S. 230

2 Appelius (2006), S. 234 f

3 Appelius (2006), S. 230

4 Appelius (2006), S. 231

5 Appelius (2006), S. 228

6 Appelius (2006), Kurzbiographie S. 283

7 Appelius (2006), Kurzbiographie S. 310 f

8 Appelius (2006), Kurzbiographie S. 320

9 Monika Tantzscher, Hauptabteilung VI: Grenzkontrollen, Reise- und Touristen-verkehr, MfSH Handbuch III/14, Berlin 2005

10 Vgl. auch: Mit Handschellen in der „Stasi Airline", in: „Berliner Morgenpost", 21.12.1980 (Springer-Unternehmensarchiv, Berlin)

11 Hanna Labrenz-Weiß, Die Hauptabteilung II: Spionageabwehr, MfS-Handbuch III/7, Berlin 2001

12 Волфганг Ян (*05.12.1910), който в началото на 60-те години е работил за туристическата агенция „Фрьолих Райзен" (Хановер) във Варна и Несебър, вероятно е бил сътрудник на американската тайна служба за чужбина. В късното лято на 1961 г. Ян е задържан във Варна и в началото на 1962 г. е осъден в София на дългогодишен затвор за шпионаж. Регистрираният в Западен Берлин Ян е бил предаден през 1963 г. от България на ГДР и през март 1964 г. умира в арест на МДС в Източен Берлин. Този факт остава неизвестен както на ФРГ, така и на Западен Берлин.

13 Цитат според Appelius (2006), S. 211

14 Vgl. z.B.: BStU MfS HA XX Nr. 4872, Bl. 152 – 154, BStU, BV Gera, X, 482/72, Bl. 30 – 32.

15 Vgl.: Peter Pfütze, Besuchszeit – Westdiplomaten in besonderer Mission, Berlin 2007

16 BStU MfS AU 8365/66, Beiakte Brigitte S., Bd. 3, Bl. 4 ff., hier: Bl. 57

17 BStU MfS AU 8365/66, Bd. 1, Bl. 176 - 181

18 За подобен случай разказва д-р Криста Визенберг, лекарка от Лайпциг, в мемоарите си, публикувани през 1990 г. (Boat People aus Leipzig)

19 Такъв е случаят с помагача на бегълци Вернер Бекер (*1937) от Западен Берлин, който е заловен през 1966 г. в България и предаден незабавно на ГДР, където бива осъден на много години затвор. Бекер публикува мемоарите си през 2008 г. (Nur der Tod kann dich befreien… Mein Leben als Fremdenlegionär und Fluchthelfer). На 5 февруари 1979 г. помагачът на бегълци Ханс-Улрих Ленцингер (*1929) е застрелян в Цюрих. Неговата организация е прехвърлила множество граждани на ГДР на Запад срещу заплащане. Не е изключено Ленцингер да е бил жертва на поръчково убийство на МДС.

20 Интервю с Атанас Капалъков (Еверенезово), 11.08.2005 г.

21 Протокол от разпита на Петер Мюлер, 18.09.1967, в: Akte Peter Müller, BSTU

22 Смъртен акт № 10 (1967), В 7/71, в: Bestand „Sterbefälle von DDR-Bürgern in Bulgarien", PAA

23 Интервю с Бербел Шефер, 20.01.2005 г.

24 Интервю с Илзе Прауч, 08.02.2006 г.

25 Stefan Appelius, Das Rätsel der verschwundenen Leichen, Spiegel-Online vom 12.01.2008

Д-р Щефан Апелиус е преподавател по политология в университет Олденбург. Бил е в София като представител на Германската служба за академичен обмен. След едногодишния си престой там в продължение на три години се връща непрекъснато в страната, за да събира информация за книгата си «България.Далечният изток на Европа», издадена на немски от реномираното издателство «Бувиер». В над 300 страници Щефан Апелиус запознава германския читател с историята на България след Освобождението до наши дни.

Всички права запазени. Никоя част от тази работа не може да бъде възпроизвеждана или използвана, в каквато и да е форма или по какъвто и да е начин, електронно или механично, без писмено разрешение на издателя.

Дизайн и техническа обработка: Станислав Филипов, Марио Видов.

© 2013 „Фондация Конрад Аденауер България“

www.kas.de/bulgarien/bg

Konrad
Adenauer
Stiftung